

A zürjén abszolút igető problémájáról*

1.1. A zürjénben két igeosztály különül el egymástól aszerint, hogy az imperativus *-ni* végződése előtt az igető mássalhangzóra vagy magánhangzóra végződik-e. Mind a magánhangzóra, mind pedig a mássalhangzóra végződő igék egy vagy két és több szótagúak. A magánhangzós igéknél azonban a szótagszámtól függően különbség mutatkozik a magánhangzó minőségében. A két és több szótagúak végmagánhangzója minden esetben csak egy veláris *i* hang lehet, egyéb magánhangzó pedig csak egy szótagúakban fordul elő (*ju-ni* 'trinken', *vo-ni* 'kommen, ankommen, gelangen', de: *ažži-ni* 'sehen, bemerken, finden', *bergedči-ni* '(intr) zurückkehren, umkehren' stb.). Az infinitivus *-ni* végződése előtt jelentkező igei fő az igei paradigma két tagjában szerepel, éspedig az imperativus egyes szám 2. személyében és a főigének a tagadó ige melletti formájában. A továbbiakban — az egyszerűség kedvéért — csak az imperativusi formát tárgyalom. Ezt nem csupán az egyszerűsítés indokolja, hanem a két igei forma teljes azonossága és létrejöttük azonos feltételei is.

A zürjén igei paradigma leíró szempontú vizsgálata kétségtelenül arra a következtetésre vezet, hogy az imperativus egyes szám 2. személyében az abszolút igető jelentkezik. Az ilyen szemléletű vizsgálódás során tehát abszolút igetőként értékeljük az egy szótagos igék magánhangzóra, illetve mássalhangzóra végződő (*ju!* 'igyál!', *mun!* 'menj!'), továbbá a két és több szótagú igék mássalhangzóra és *i*-re végződő imperativusi formáját (*vištal!* 'mondd, meséld!', *vetli!* 'menj, járj!'). A veláris *i* hang tövégi jelentkezésére vonatkozóan — mint ismeretes — megszorítást tehetünk. Ez a hang ugyanis csak *C + j/r/l/n/m* stb. mássalhangzó-csoport, illetve kettős mássalhangzó után mutatkozik: *ažži!* (*ažžini* 'sehen'), *berji!* (*berjini* 'wählen'), *isti!* (*istini* 'schicken, ausschicken'), *lepti!* (*leptini* 'aufheben') stb. De: *berd!* (*berdni* 'weinen'), *giž!* (*gižni* 'schreiben'), *kertal!* (*kertalni* 'binden, anbinden, zubinden') stb. (A votjakban minden esetben *-i*-re végződik az imperativusi forma.)

1.2. Átlépve azonban a történeti szempontú vizsgálat területére nyilvánvalónak látszik, hogy a két és több szótagú igetők magánhangzójának — az egy szótagosokéval szembeni — egyszínűsége (*i*), továbbá az *i*-nek bizonyos meghatározott fonetikai szituációban való jelentkezése valamiképpen a másodlagosság pecsétjét üti a két és több szótagú magánhangzós tövekre. Más szóval: felvetődik a szinkrón rendszerben helyet foglaló abszolút fő másodlagosságának kérdése.

* Ezúton köszönöm RÉDEI KÁROLYNAK, hogy cikkem megírásakor szaktanácsai-val segítségemre volt.

ERKKI ITKONEN szavaival élve bizonyos ragozási formáknak az eredeti tőalakhoz viszonyított másodlagossága nem minden esetben állapítható meg: „In einigen Fällen kann man auf Grund lautlicher oder anderer Kriterien sagen oder zumindest vermuten, dass die oben erwähnten [3. Pers. Sing. Praes., Imperativ der 2. Pers.] Flexionsformen sekundär dem Verbstamm gleich geworden sind, aber immer sind derartige Kriterien nicht vorhanden” (MSFOu. 125 : 86). Éppen az ilyen döntő kritériumok hiánya miatt marad ITKONEN is bizonytalanságban a cseremisiz *tol* 'komm!' imperativusi forma jellemzésekor. A *tol* ugyanis történetileg felfogható abszolút igetőnek, de ugyanakkor talán egy eredeti **tulek* szóalak csonkult formájának is. E két lehetőséget ITKONEN a következőképpen mérlegeli: „Es muss jedoch gesagt werden, dass die Entwicklung z.B. der apokopierten Form *tol* aus *tulek* mit all dem im Wiederstreit steht, was wir über die Lautgeschichte des Tscheremissischen wissen.” „Wenigstens müsste angenommen werden, dass das **k* ausnahmsweise so früh geschwunden ist, dass bereits in jener frühesten Phase dieser Sprache, die unserem Blick erreichbar ist, die in Frage stehende Form mit dem Verbstamm identisch gewesen ist” (i. h. 87). A **k* ilyen korai lekopása nem valószínű, és bár a finn, a lapp és a mordvin egy eredeti **k* meglétére mutatnak, ITKONEN mégis a permi nyelvekben keres párhuzamot, ahol — az ő véleménye szerint — az imperativus egyes szám 2. személye azonos az igetővel, azaz abszolút tőnek tekinthető (uo.).

A permi nyelvek imperativusa azonban korántsem tisztázott kérdése a nyelvészeti szakirodalomnak. A kutatók véleménye SETÄLÄTŐL és SZINNYEITŐL kezdve általában afelé hajlott, hogy a permi imperativus eredetileg azonos az **k* praesensjellel alkotott indicativusi tőalakkal, amelyet nyomatékosan ejtettek ki. Ez a felfogás viszont mindvégig hijával volt a bizonyító erejű kritériumoknak, amiről jól tanúskodik SETÄLÄ megállapítása a tagadásnál jelentkező főigei formáról és az imperativusi alakról: „In den verneinten Formen des Syrjänischen und Wotjakischen ist die Sachlage ganz dieselbe wie im Tscheremissischen, d.h. das Präsenssuffixelement, von dem wir glauben, dass es auch hier ursprünglich an den verneinten Verbalstamm gefügt worden, ist vollkommen latent” (TMB 67). „Im Imperativ des Syrjänisch-Wotjakischen trifft man auch nicht die geringste Spur eines *k*-, *g*-, Elementes an” (i. m. 140). A **k* feltételezése körüli bizonytalanság hosszú ideig fennállt (l. még LAKÓ: FgrÉrt. 2 : 47), mivel úgy látszott — noha a permiben semmi sem mutat a *k*-ra — mintha mégis mellette szólna a finn, a lapp, a mordvin (és talán a cseremisiz) imperativus példája is.

1.3. A zürjén két és több szótagú magánhangzós tövek veláris *ɣ* hangja okozta kételyektől ösztönözve — amelyekről a dolgozat elején esett szó — legutóbb R. T. HARMS foglalkozott a permi imperativus történetével (NyK 70 : 366—71). A szerző a generatív fonológia módszerével közelíti meg a kérdést, és éppen annak a bizonyító erejű kritériumnak megragadására törekszik, amelyről ITKONEN beszél a cseremisiz kapcsán, s amelynek hiánya miatt a permi imperativusi forma eredetéről eddig nem született meggyőző magyarázat.

HARMS megállapítja, hogy az *ɣ* mindig három torlódó mássalhangzó közé kerül, amelyek közül az első kettő meghatározott mássalhangzó-kapcsolat, vagy kettős mássalhangzó. Például: *vund-ɣ-ni*, *puk-ɣ-ni*, *šet-l-ɣ-ni* stb. Az infinitivusi formák analógiájára, ahol a három torlódó mássalhangzó szabálya behelyezi az *ɣ* hangot, HARMS úgy véli, hogy az imperativus egyes szám 2. személyében is egy mássalhangzónak kellett követnie az igetővet, mert ez

teszi indokolttá az *i* jelenlétét. Feltesz tehát egy *vund-k* stb. alakot: „az előbbi ciklusszabály itt is behelyezteteti az (*i*) magánhangzót, és egy későbbi szabály kitörli a szóvégi *-k* jelet” (i. h. 371). HARMS tehát a veláris *i*-ben a „felszólító módjelnek mai jelentkezését” látja, és véleménye szerint „a felszólító mód a zürjénben sem alakult másképpen, mint a többi finn-permi nyelvben, ahol a jele a szóvégi *-k* volt” (uo.). Ebben a megvilágításban tehát határozottan másodlagosnak minősül az imperativusi forma az abszolút tőhöz viszonyítva, azaz érvényét látszik veszteni az a nézet (ITKONEN), amely szerint a zürjénben az üres igetövet használják és használták a felszólításra.

2.1. Nem tagadható — mint már említettük — a két és több szótagú magánhangzós tövek valamiféle másodlagossága éppen egységes *i* végmagánhangzójuk miatt. Kérdés azonban, hogy a másodlagosság az egész ragozási alakot érinti-e az abszolút tőhöz viszonyítva, vagy csak a veláris *i* hangot egy eredeti végmagánhangzóhoz viszonyítva. Úgy tűnik, HARMS gondolatmenete a három torlódó mássalhangzóról kényszerítő erővel vezet arra a következtetésre, hogy az imperativus egyes szám 2. személyében eredetileg egy **k* csatlakozott az igetőhöz. HARMS azonban nem vette figyelembe a veláris *i* hanggal kapcsolatos szabályokat, amelyek felhasználása — nézetünk szerint — mégis elkerülhetetlen, mivel indokolnunk kell, miért éppen ez a hang és kizárólag ez szerepel az imperativusban, a tagadó alakban és az infinitivus végződése előtt.

2.2. Kiindulópontunk nem az infinitivusi forma, hanem egy feltételezett igei tőalak, amely eredetileg magánhangzóra végződött. Ehhez a magánhangzós igei tőhöz járulhattak suffixumok s így akár egy **k* praesensjel is.

Az ősspermi kori végmagánhangzó-rendszer alakulására vonatkozóan mindenekelőtt LAKÓ GYÖRGY tanulmányából idézünk (Fgr Ért. 2): „*a, ä, e, ɛ* és *i* azok a magánhangzók, amelyek a finn-volgai — sőt a bevezetésebben kifejtett meggondolás alapján a korai ősspermi alapnyelvben is — szóvégi magánhangzókként előfordulhattak” (i. h. 54). „Már az őss-permiben lekopott minden olyan végmagánhangzó, amely fgr. kori elődjének a finnben *-ä* a folytatója, ill. *-ä* volna, ha a megfelelő finn szót ismernénk” (i. h. 55). A feltételezett szóvégi *-e* és *-ɛ* LAKÓ szerint részben lekopott, részben pedig magas (*-i, -i*), illetve alacsony (*-a*) nyelvállásúvá vált. „A késői őss-permi korban finnugor eredetű névszók végén csak a legalacsonyabb nyelvállású (*a*) és a legmagasabb nyelvállású (*-i, i*) magánhangzó állhatott” (i. h. 56). „Az őss-permi *-a* általában megmaradt mind a zürjénben, mind a votjában...” (uo.). „Őss-permi **-i* és **-i* változatlanul megmaradt a votjában, a zürjénben azonban általában lekopott” (i. h. 58). A zürjénben a felső nyelvállású magánhangzó általában abban az esetben őrződött meg, ha valamely nyelvi funkció fűződött hozzá, vagy ha nehezen kiejthető mássalhangzó-csoport előzte meg (uo.).

A LAKÓ által rajzolt kép alapján tehát az ősspermi korban a finnugor végmagánhangzók változásai a következő abszolút szóvégen álló magánhangzó-rendszert eredményezték:

-a, -i(i).

LYTKIN általában az ősspermi kori nem első szótagra (tehát nem az abszolút szóvégre) 3 magánhangzót tesz fel (VokPerm. 236):

**a, *i, *ɛ*

Ezek közül tehát abszolút szóvégen $*a$ és $*i$ állhatott. Az őspermi nyílt $*e$ a zürjénben az esetek többségében e -re változott, miután a magánhangzórendszerben létrejött az e ($<*o, *ö$), a votjákban és néhány zürjén nyelvjárásban pedig e -vé alakult.

Az $*e$ -ből alakult e és e később megjelent abszolút szóvégen mind a zürjénben, mind a votjákban, ami azt mutatja, hogy bizonyos szuffixális elemeknek lekopása az őspermi kor késői szakaszában új helyzetet teremtett a szóvégi vokálisok rendszerében. LAKÓ többek között az accusativus $*m$ -jének lekopása kapcsán tárgyalja ezt a kérdést. Mint ismeretes, a leíró szempontú elemzés szerint az accusativus ragja a zürjénben e (illetve e is), a votjákban pedig e . Az őspermi kori magánhangzó-változás alapján, aminek eredményeképpen csak $-a$ és i állhatott a szóvégen, itt is ezeknek a hangoknak egyikét várnánk. „Hogy ez nem így van, annak csak az lehet az oka, hogy a szóvégi $*m$ lekopása az ősperminek arra a szakaszára esett, amikor a középső nyelvállású névszóvégi magánhangzók változásai már megtörténtek” (i. h. 42). Ezen a megállapításon LYTKIN alapján csak annyiban módosítunk, hogy a szuffixum lekopása után már az alsó nyelvállású $*e$ is állhatott szóvégen, amely hangot a zürjénben a középső nyelvállású e , a votjákban pedig az úgyszintén középső nyelvállású e képvisel.

LAKÓnak a permi szóvégi vokálisokról, illetve azok fejlődéséről és LYTKINnek a permi nem első szótagi vokálisokról alkotott képe alapján a következő szabályrendszert állíthatnánk fel a végmagánhangzók alakulásával kapcsolatban:

1. $-V > -a, -i (=i, i)$
2. $-C > \emptyset$
3. $-a > -a$ ($>$ zürjén $-a$, votják $-o, -a$)
 $-e > -e$ ($>$ zürjén $-e$, votják $-e$)

Az első szabály az eredeti finnugor (finn-permi) szóvégi magánhangzók ($-V = -a/-ä, -e/-e$) őspermi kori változását mutatja. A második bizonyos mássalhangzók, illetve szuffixális elemek ($*m, *-k$ stb.) lekopását jelzi, amely folyamat után az újonnan szóvégre került őspermi magánhangzók ($*-a, *-e$) már nem szenvednek változást (3. szabály).

Ezeknek a szabályoknak felhasználásával egy CVCV- és egy CVCV+ k hipotetikus forma végmagánhangzójának fejlődését a következőképpen képzelhetjük el:

CVCV-	CVCV+ k
1. CVCa- vagy CVCi-	1. —
2. } —	2. CVCV-
3. } —	3. CVCa- vagy CVCe-

Amint látható, az első esetben a 2 későbbi, a másodikban pedig a korábbi első szabály nem alkalmazható. Mind a k szuffixummal ellátott, mind az eredetileg is magánhangzóra végződő szóalak utolsó magánhangzója két lehetséges variációban mutatkozik. Az általunk tárgyalt kérdés szempontjából ezek a variációk mindenestre annyit már elmondanak, hogy a k elemnek a szóvégről

való eltűnése után *a*, illetve *ε* kellett volna, hogy legyen (és nem *i*) a *tő* utolsó magánhangzója, amint ez meg is figyelhető például a praesens egyes szám 3. személy, továbbá az illativus végződésénél. Természetesen hasonló helyzet állt elő az előzőek során már említett accusativusi **-m*, valamint az egyes szám 1. személyű birtokos személyjel (**-m + mgh.*) lekopása után is. Mint ismeretes, ezeknek a suffixumoknak a funkcióját eltűnésük után az előttük álló magánhangzó vette át. Semmi jel nem mutat azonban arra, hogy az *i* is megjelent volna, mint egy eltűnt suffixum funkcióját hordozó magánhangzó. Ahol az *i* a névszó- és igeragozási paradigmában — az imperativus, a tagadás, a nominativus kivételével — szóvégen jelentkezik, ott bekerülése analógiával is magyarázható, mint ahogyan erre LAKÓ is rámutat a permi allativusi és infinitivusi formák tárgyalásakor (i. h. 42). Az allativus ragjának archaikusabb változatával találkozunk a zürjén luzai és permják nyelvjárásában, ahol ugyanis *-e*-re (és nem *i*-re) végződik (Lu. *-le*, P-*ve*).

Az általunk vizsgált két szótagos magánhangzóra végződő igitő (CVCV-) végvokálisa tehát az első szabály szerint *-a* vagy *-i* lehetett. Kérdés, miért nem az *-a* maradt meg az imperativus egyes szám 2. személyében mint a puszta *tő* végmagánhangzója.

3.1. LAKÓ — akinek megállapításai alapján a szabályrendszert felállítottuk — etimológiai kutatások segítségével jut arra a következtetésre, hogy az ősspermi kor késői szakaszában csak *-a* és *-i(i)* állhatott a finnugor eredetű névszók végén. Az *-a*-ról kimutatja, hogy egyrészt az eredeti előpermi (finnugor) szóvégi **-a* megőrződése, másrészt pedig egy **-e/*-e > -a* változás eredménye. Amennyiben a tövégi *-a*-nak ez a részbeni ősisége bizonyítható, akkor nyilvánvaló, hogy az ige- és névszótövek végén már az ősspermi kor elején is állhatott *-a*, ahogyan a szabályrendszer első szabálya mutatja. Mivel minket — témánk szempontjából — érdekel az a kérdés, hogy miért nem *-a* áll az imperativus egyes szám 2. személyében, a következőkben áttekintjük a LAKÓ által felsorolt szóegyeztetéseket, azokat, amelyekben mind a zürjén, mind a votják tartalmaz végmagánhangzót, a zürjén *-a*-t, a votják *-a*-t, illetve *-o*-t (i. h. 23—6). Ezekben LAKÓ a szóvégen eredeti végmagánhangzót lát. Eltekintünk a jövevényszavaktól, továbbá azoktól a szavaktól, amelyek képzett vagy nem képzett voltáról LAKÓ sem dönt teljes bizonyossággal (i. h. 28—9), tehát lehetnek képzettek is.

Kiderül, hogy azokat a szavakat, amelyekben LAKÓ az *-a*-nak a már említett részbeni ősiségével számol, tulajdonképpen három csoportba sorolhatjuk: a) permi kori szavak, b) képzett szavak, c) finn-permi (finnugor) kori szavak, ahol az *-a* eredete nem világos. Nyilvánvaló, hogy a permi kori szavak, azok tehát, amelyeknek csak zürjén és votják megfelelője van, semmit nem bizonyítanak az *-a* eredetisége mellett, s azok sem, ahol az *-a* képző, vagy képzőelemet rejt magában. (Az egyeztetések végén közlöm a lapszámot LAKÓ tanulmányából.)

a) Permi kori szavak:

1. v. *bio* 'Schnecke' (25)

2. z. *darga* 'Gründling (cyprinus gobio), ein dem Kaulbarsch ähnlicher Fisch'

v. *darga* «молёкъ рыба» (23)

3. z. *gola* 'Hals, Guigel'

v. *gulo* 'Kehle, Hals' (25)

4. z. *kača* 'Elster'
v. *kočo* id. (25)
5. z. *šela* 'Haselhuhn'
v. *šala* id. (24)
6. z. *čáča* 'Kinderspielzeug'
v. *čáca* id. (24)
7. z. *čovta*, *čováča* 'ein Vogel mit langen Beinen und langem Schnabel,
Scolopax arquata'
v. *čulčo* 'eine Tringa-Art, möglicherweise Calidris arenaria' (26)
8. z. *vera* 'Euter'
v. *vera* id. (24)

b) Képzett szavak:

1. z. *kuda* : *nań-k.* 'Brotkorb' (< *kud* 'Korb')
v. *kudo* 'eine Art kleiner Korb' (< *kudj* 'eine Art grosser Korb') (25)
2. v. *mļa*, *mōla* 'Brust, -stück, Wamme' (< *mōl* id.)
~ m. *mál* (24)
3. z. *tīla* 'Neubruich' (< *tīl* : *t.-kert* 'Feuerstahl,-zeug')
v. *tōlo* 'Wiese, Feld' (< *tīl* 'Feuer') (26)
4. z. *una* 'Menge; viel'
v. *uno* id. (az -a melléknévképző)
~ md. *īne*, fi. *enā-* (26)

c) Finn-permi (finnugor) kori szavak, ahol az -a eredete nem világos:

1. z. *burňa* 'Tschetwerik (ein Getreidemass); grosses ... Gefäss'
v. *berňo* 'Braukufe, Mühltrichter'
~ cser. *pūrňa*, fi. *purnu* (25)
2. z. *dera* 'Leinwand'
v. *dera* id. (24)
? ~ cser. *tuwur*
3. z. *gorda* 'Kriekente; anas crecca'
v. *gurdo* : *g. čež* 'eine graue, grosse Ente' (25)
~ osztj. *kartan* stb.
4. z. *lija* 'Sand'
v. *luo* id.
~ fi. *liiva* (25)
5. v. *ńulo* 'Ulme'
~ cser. *nolyâ* (26)
6. v. *peža* 'Meise'
~ md. *pižas* (24)

Amint a felsorolásból kiderül, az összesen 18 egyeztetés közül 8 permi szó, 4-ben pedig képző fedezhető fel. A 6 bizonytalan szó közül is 3–4-ről van valamilyen elképzelésünk. A z. *dera*, v. *dera* (2.) cseremisiz egyeztetése nagyon bizonytalan. LAKÓNál ez csak permi kori szó. Szóvégi -a-ja nem bizonyító erejű. Állatnevek (z. *gorda*, v. *gurdo* : 3., v. *peža* : 6.) és edénynevek (z. *burňa*, v. *berňo* : 1.) esetében nem ritka a képzett forma, tehát ezeknél a szavaknál az -a-val mint képzővel is számolhatunk. Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy csupán 1–2 szóval kapcsolatban vagyunk bizonytalan-ságban. Ez azonban igen kevés a vizsgált szómennyiséghez képest.

Már ennek a 18 szóegyeztetésnek az áttekintése is arra készítet bennünket, hogy kételkedjünk egy eredeti finn-permi (finnugor) *-a* ősspermi kori továbbélésében. Hozzáteesszük még, hogy az ősi szóvégi **-a* szabályszerű sorsa általában a teljes eltűnés volt. Erre csak az ITKONEN által felhasznált etimológiai anyagban is (FUF 31) mintegy 20—25 példa található. Ritkábban előforduló jelenség, hogy a szóvégi *-a* a zürjénben teljesen eltűnt, a votjákban viszont *i* áll a helyén. LAKÓ erre 11 példát hoz (i. h. 7—8). Már ezek a felületes vizsgálódások is azt mutatják, hogy az *-a* esetleges ősiségét bizonyító 1—2 szóval szemben számosabb példa tanúskodik az *-a* teljes eltűnéséről (illetve: > votj. *i*), valamint másodlagosságáról.

3.2. Mindezek alapján az előbb felállított szabályrendszert a következőképpen módosítjuk:

1. $-V > -i (= i, i) (> z. \emptyset, -i, v. -i, \emptyset)$
2. $-C > \emptyset$
3. $-a > -a (> z. -a, v. -o, -a)$
 $-e > -e (> z. -e, v. -e)$

Az első szabály tehát a finn-permi (finnugor) szóvégi magánhangzóknek csak egyféle ősspermi alakulását engedi meg. Nézetünk szerint ugyanis az ősspermi kor első felében abszolút szóvégen csak felső nyelvallású magánhangzó állhatott. Az *-a*, éppen úgy mint az *-e* bizonyos végződések lekopása után került a szó végére, s mivel ekkor már lezajlott a végvokálisok felső nyelvallású magánhangzóvá válása, a továbbiakban változatlanul megmaradt.

Így magyarázható például a zürjén udorai nyelvjárásában a praesens egyes szám 3. személyének végződése, amely egyes igéknél *-as* (az ősspermi nyelvmélekek több helyen csak *a-t* mutatnak), másoknál pedig *-e*, tehát az *-as* nem állandósult kizárólag a futurum jelölésének funkciójában. LYTKIN meggyőzően mutatja ki ebben a kétféle végződésben a finnugor *-a/-ä*, illetőleg *-e/-e* tövek egyfajta elkülönülését egymástól a zürjénben (NyK 71 : 95—9). Ismeretes, hogy a praesens egyes szám 3. személyében egy **k* praesensjel kopott le. Eltűnése után az előtte levő vokális, az ősspermi *-a* és *-e* került a szó végére.

Az imperativus többes szám 2. személyének végződése a zürjénben *-e(i)*, (a votjákban *-e*). Szabályrendszerünk 2. és 3. szabályának alkalmazásával világossá válik, hogy egy eredetileg mássalhangzóra végződő, azaz valamilyen szuffixummal ellátott igealakkkal van dolgunk. Már SETÄLÄ sejtése szerint is valami elem követhette a tövégi magánhangzót (TMB 67—8, 140). Ez az elem egy eredeti **k* többesjel lehetett.

Hasonló folyamattal képzelhető el a ma is igen produktív permi denominális és deverbális *-a* névszóképző megjelenése, amely nem más, mint egy **k* képzőelem lekopása után általánosult *-a* végmagánhangzó (RÉDEI: NyK 61 : 83).

A feltett CVCV- igei fő tehát a második szabályrendszer szerint a következőképpen alakul:

1. CVC $\bar{i}$ - (> z. CVC-, v. CVC $\bar{i}$ -)
2. }
3. }

Egy CVCCV- forma, ahol a szóbelseji -CC- nehezen kiejthető mássalhangzókapcsolat, a zürjénben is CVCC $\bar{i}$ - alakban maradt meg (votják CVCC $\bar{i}$ -).

A HARMS elgondolása szerint feltett CVCV+*k* szuffixummal ellátott igei tő fejlődése ugyanolyan, mint ahogyan azt az első szabályrendszer alapján bemutattuk.

4.1. Visszatérve HARMS magyarázatához leszögezhetjük, hogy HARM^S nem foglalkozik az *i* megjelenésének szabályaival. Hipotézise abban az esetben lenne meggyőző, ha megcserélhetnénk az általunk felállított szabályrendszer első két szabályát. Ezt azonban véleményünk szerint semmi nem indokolja. Egyetlen lehetőség maradna még a *k* szuffixum feltételezésére. Amennyiben ez a **k* praesensjel oly ősi időben kopott le, hogy az utána magánhangzóra végződő igető teljesen egybeesett az előpermi abszolút igetővel, akkor további alakulására a szabályrendszer első szabályát minden zavar nélkül alkalmazhatjuk. Ehhez azonban fel kellene tételeznünk, hogy ugyanaz a **k* praesensjel, amely körülbelül az őpermi kor második felében kopott le a praesens egyes szám 3. személyében, már jóval régebben, az őpermi kor kezdetén eltűnt az imperativus egyes szám 2. személyében. Nem csupán arról van szó, hogy ennek nagyon kicsi a valószínűsége, hanem arról is, hogy ez a feltételezés teljesen fölösleges. Nagyon messzire nyúlunk vissza, s mint ilyen már önmagában véve beismerése annak, hogy a permi nyelveknek az őpermi kortól kezdődő önálló fejlődési szakaszában semmi jel nem mutat egy *k* szuffixum meglétére az imperativus egyes szám 2. személyében, s így a főigének a tagadó ige melletti alakjában sem. Más szóval ez a két ragozási forma a permi nyelvek és csak a permi nyelvek tanulságai alapján az igeragozásban jelentkező abszolút tőnek tekinthető.¹

4.2. Hangsúlyoztuk, hogy csak a permi nyelvek tanulságairól van szó, mégpedig messze az őpermi kor kezdeti időszakára visszanyúlva, mivel a kutatók egy része — közöttük HARMS is — a többi finn-permi nyelv analógiájára hivatkozik ebben a kérdésben. A finn, a lapp és a mordvin analógiája valóban csábító, de ha a cseremiszi és az obi-ugor nyelvek felé fordulunk, a kép jelentősen módosulhat. A cseremiszi — amint ITKONENnek a dolgozat elején idézett megállapításai tanúsítják — semmi nyoma nincs a *k* szuffixumnak, azaz itt is olyan korai szakaszban kellett volna eltűnnie, hogy a visszamaradó tő gyakorlatilag egybeessen az abszolút igetővel, mint a permiben. Ez azonban ismét egy fölösleges feltételezés lenne, és csakis a mordvinban megőrződött *k* támogatná. A cseremiszi és a mordvin kapcsolata azonban igen kevésbé bizonyító erejű, mivellexikai (BERECZKI: CIFU 202—3) és morfológiai (SZEREBRENNYIKOV: Категория времени и вида 272—5) kutatások sikeresen bizonyították már eddig is azt a tényt, hogy a cseremiszi igen közel áll a permi nyelvekhez: «Помимо лексических соответствий находим целый ряд таких общих грамматических черт марийского и пермских языков, которые

¹ Mint ismeretes a névszóragozásban jelentkező abszolút tő a nominativus (alapalak). Itt sokkal erősebben érvényesülnek a lekopási szabályok, mint az igei abszolút tőben. Az eredeti végvokálisok általában eltűntek, néha — elsősorban a votjakban — azonban megőrződtek felső nyelvallású magánhangzóként. A szóvégi mássalhangzókapcsolat után sem maradt meg a végvokális, mint ahogy ezt az imperativus -*i*-je esetében tapasztaltuk. A mássalhangzókapcsolatok a névszók végén általában egyik elemük elvesztésével egyszerűsödtek (pl. z. *jen*, *jenm*-, v. *in*, *inm*- 'Gott, Himmel' ~ fi. *ilma*, z. v. *kuč* 'Adler' ~ fi. *kotka*, z. v. *mus* 'Leber' ~ fi. *maksa* stb.). Nyilvánvaló tehát, hogy az igei abszolút tő archaikusabb, mint a névszói. Ez érthető, mivel a névszói abszolút tőnek a beszédben összehasonlíthatatlanul nagyobb a használati megterhelése, mint az igéinek, s így egyszerűsödése is sokkal nagyobb fokú.

отсутствуют в мордовском языке» (BERECZKI: i. h. 203). Az a körülmény, hogy sem a cseremiszen, sem pedig a permi nyelvekben nem találunk bizonyítékot egy *k* szuffixum egykori meglétére, talán újabb adalék lehet ezeknek a nyelveknek egymással való kapcsolatához. Analógiát pedig nem a mordvinban és a finnben keresünk, hanem az obi-ugor nyelvekben, ahol szintén nincs jele az imperativusnak. LIIMOLA a vogul imperativusi végződésről a következőt mondja: „Dieses *-a*, *à*, *-ä* ist wohl mit dem *-a*, *-ä* des Vokativs: So. *āšā* 'Vater' (Nom. *āš*), TJ *εηkà*: 'Mutter' (Nom. *ḡηu*) usw. . . . identisch" (MSFOu. 116 : 291). Ugyanez a helyzet az osztjákban is (vö. STEINITZ: OVE II: 136—7), ahol az *-a-s* vocativus *-a*-ja azonosnak tekinthető az imperativus egyes szám 2. személyének *-a*-jával. Mással az igitő és a 2. személyrag kapcsolatát találjuk az imperativus funkciójában (vog. *tot-en* 'vigyél!').

A cseremisiz és az obi-ugor nyelvek analógiája tehát megerősíthet minket abban a meggyőződésünkben, hogy a permi nyelvekben az abszolút igitő volt mindvégig használatos a felszólításra. Ezt most már nem csupán a zürjén és a votják belső tanulságai támogatják, hanem a cseremisiz és az obi-ugor nyelvek példája is.

A cseremisiz, a permi és az obi-ugor nyelvek imperativusának összevetése lehetőséget nyújt arra, hogy a finnugor alapnyelv módjelölésére is következtessünk: „E példák, de a más nyelvcsaládokból ismert hasonló jelenségek alapján is feltehető, hogy az alapnyelvben a nagy nyomatékkal ejtett módjel nélküli igitő is kifejezhette az erősebb felszólítást" (HAJDÚ: BUNyt. 71).

KORENCHY ÉVA

Zum Problem des absoluten Verbalstammes im Syrjänischen

Verfasserin untersucht das Problem, ob die 2. Person Singular des Imperativs im Syrjänischen (bzw. Permischen) mit dem absoluten Verbalstamm identisch oder bezüglich des absoluten Verbalstammes sekundär ist. Nach einer traditionellen Ansicht war der permische Imperativ ursprünglich mit dem durch das Präsenszeichen **k* gebildeten Indikativstamm, der mit Nachdruck betont wurde, identisch. Neuerdings vertritt R. T. HARMS diese Auffassung, der sich mit den Mitteln der generativen Phonologie um das Festhalten eines Kriteriums bemüht, auf Grund dessen der Ansatz eines ursprünglichen **k*-Suffixes notwendig wird. Verfasserin zeigt, daß HARMS die Regeln im Zusammenhang mit dem Auslautvokal *-i* der Imperativformen außer Acht läßt und seine Hypothese somit nicht überzeugen kann. Die Formulierung und Anwendung dieser Regeln ist unumgänglich, weil wir begründen müssen, wieso gerade dieser Laut im Imperativ (und weiter in der Verneinungsform und vor der Infinitivendung) auftritt.

Verfasserin stellt zunächst auf Grund des Bildes, das LAKÓ von den auslautenden Vokalen des Permischen bzw. deren Entwicklung und LYTKIN von den Vokalen der nicht-ersten Silben im Permischen geben, ein System geordneter Regeln auf, bei deren Anwendung sich erweist, daß der Auslautvokal einer hypothetischen Form CVCV + *k* nach dem Schwinden des *k* nur **-a* oder **-ε* sein konnte (nicht aber *i*). Gleichzeitig ist nach der ersten Regel des Regelsatzes anzunehmen, daß der Auslautvokal der Verbstämme des Typs CVCV- als *-a* oder *-i* realisiert wird. Auf Grund dieser beiden Möglichkeiten, die die Regel erzeugt, wäre also in der Imperativform ein Auslautvokal *-a* ebenfalls denkbar.

Im Folgenden befaßt sich Verfasserin mit der Frage, warum *-a* nicht als Auslautvokal des Imperativs der 2. Person Singular im Permischen auftritt. Die erste Regel des Regelsatzes wurde deshalb so formuliert, daß sie die Annahme eines *-a* erlaubt, wie LAKÓ bei seiner Untersuchung der permischen Auslautvokale zu dem Schluß kam, daß das auslautende *-a* teilweise die Bewahrung eines alten finnisch-permischen (finnisch-ugrischen) **-a* darstelle (andererseits **-e/*-ε > -a*). Verfasserin überprüft die von LAKÓ aufgeführten Etymologien und stellt fest, daß kein Grund vorliegt, mit der Altertümlich-

keit eines Teils der *-a*-Vertretungen zu rechnen, und somit für den Beginn des Urpermischen nur Vokale hoher Zungenstellung im absoluten Wortauslaut anzusetzen sind. Auf Grund dessen modifiziert Verf. den im Vorhergehenden aufgestellten Regelsatz. Die erste Regel des so modifizierten Regelsatzes läßt somit als Endvokal der Verbalstämme des Typs CVCV- nur (-i) im Urpermischen zu.

Nach der Schlußfolgerung der Verf. weist nichts auf ein ursprüngliches **k* im Imperativ und der Verneinungsform, d. h. diese beiden Flexionsformen sind als der in der Verbalflexion erscheinende absolute Stamm aufzufassen. Als analoge Erscheinung wird auf den Imperativ im Tscheremissischen und den obugrischen Sprachen verwiesen, wo ebenfalls kein Imperativzeichen auftritt.

ÉVA KORENCHY

TARTALOM

RÉDEI KÁROLY: Zürjén szövegmutatványok [Syrjänische Textproben]	3
BERECZKI GÁBOR: Cseremisiz szövegmutatványok [Образцы марийских текстов] ...	25
BAŃCZEROWSKI, JERZY: Bemerkungen zu den Theorien über das Klusilsystem im Proto-Uralischen und einige Modellvorschläge	49
BAKOS FERENC: A magyar nyelv régebbi román elemei és a közvetlen népi érintkezésen alapuló szókölcsönzés néhány kérdése [Les anciens emprunts roumains du hongrois et quelques problèmes de l'emprunt lexical par contact direct] ..	65
PAP MÁRIA: Generatív grammatikai vázlatok a koordinációról [Generative grammatical sketches on the coordination]	113

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

KATZ HARTMUT: Kleinigkeiten zur Phonologie des Ostjakischen	129
KARAULOV, JURIJ: A szókészlet szemantikai mezői (osztják nyelvi anyagon bemutatva) [Семантические поля лексики (на материале хантыйского языка)] ..	136
KATZ, HARTMUT: Ungarisch <i>ér, érik</i>	143
HONTI LÁSZLÓ: A vogul tárgyas igeragozás <i>l</i> -je [Das <i>l</i> der objektiven Konjugation im Wogulischen]	147
KORENCHY ÉVA: A zürjén abszolút igető problémájáról [Zum Problem des absoluten Verbalstammes im Syrjänischen]	153
MÁRK TAMÁS: Morfonematikus szerkezettypusok a szölkupban [Морфонематические структурные типы в селькупском языке]	163
KASSAI ILONA: Adalékok a magyar magánhangzók időtartamához [Contributions à l'étude de la quantité des voyelles hongroises]	171
BOROS REZSŐ: Mondatrész kiemelése német és magyar beszéddallamban [Betonung von Satzteilen in der deutschen und ungarischen Sprachmelodie]	191
RÓNA-TAS ANDRÁS: A csuvas szóvégi gutturális zárhangok történetéhez [Remarks on the history of the final gutturals in Chuvash]	198
TELEGDI ZSIGMOND: Török nyelvi hatás a tadzsikban [Zum türkischen Einfluß im Tadschikischen]	208
BESE LAJOS: Problémák a mongol igeragozás történetében [Some problems of the history of Mongolian conjugation]	217
ZSILKA JÁNOS: Nominalizáció és elemi mondat [Elementary sentences and nominalizations]	223
BAŃCZEROWSKI, JANUSZ—KOŁWZAN, WIKTOR: Некоторые проблемы языка и языковой коммуникации	232
NAGY FERENC: A szóképzés valószínűsége [Die Wahrscheinlichkeit der Wortbildung]	249

SZEMLE — ISMERTETÉSEK

VERES PÉTER: V. N. Csernyecov 1905—1970	255
ZAICZ GÁBOR: III. Nemzetközi Finnugor Kongresszus	257
B. LŐRINCZY ÉVA: Suomen murteiden sanakirja. Koevihko	259
KÁLMÁN BÉLA: Saaremaaast Sajaanideni ja kaugemalegi	261
KÁLMÁN BÉLA: <i>Rosemarie Radomski-Brachwitz</i> , Ostjakische Ortsnamen	262
HONTI LÁSZLÓ—KATZ, HARTMUT—KORENCHY ÉVA: <i>Sz. Kispál Magdolna—F. Mészáros Henrietta</i> , Északi osztják kresztomátia	264
IMRE SAMU: <i>Lizanec, P. M.</i> , Magyar—ukrán nyelvi kapcsolatok	270
KISS LAJOS: Slovar slovenskega knjižnega jezika	273
IFJ. KÜRTI BÉLA: A. X. Халиков, Древняя история Среднего Поволжья	275
UTASI ZITA: <i>Lakó György</i> , Svéd—magyar szótár	279

Nyelvtudományi Közlemények

A
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI
HAJDÚ PÉTER

HETVENHARMADIK KÖTET

TURUN YLIOPISTO
SUOMALAISEN JA YLEISEN
KIELITIETEEN LAITOS
SUOMALAIIS-UGRILAINEN
KIELENTUTKIMUS
Fennicum, Henrikinkatu 3
20500 Turku

BUDAPEST

1971

Nyelvtudományi Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI
BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI:

HAJDÚ PÉTER

LXXIII. kötet 1. szám

Budapest, 1971